

A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYARSÁG A REFORMFOLYAMATBAN ÉS A NORMALIZÁCIÓ ELSŐ ÉVEIBEN

(ESEMÉNYTÖRTÉNETI ÖSSZEFOGLALÁS)

Csehszlovákiában 1968 kora tavaszára állt elő olyan helyzet, amely a társadalom és a politikai rendszer megújulásának, demokratizálásának, ezen belül pedig a nemzetiségi kérdés modellértékű rendezésének lehetőségét hordozta magában. Az 1968 januárjában kezdődött reformfolyamat gyökerei ugyanakkor még a hatvanas évek első felébe nyúlnak vissza, amikor a koncepciók perek elítélteinek szabadon bocsátása, majd rehabilitálása, a cseh–szlovák viszonyban meglévő feszültségek és a csehszlovák gazdaság egyre mélyülő válsága felvetették a gazdasági és politikai élet megreformálásának szükségességét.

Az egyik legégetőbb megoldásra váró feladat a cseh–szlovák viszony újrendezésének szükségessége volt, a szlovák emancipációs törekvések kapcsán azonban törvényszerűen felmerült a szlovák–magyar kapcsolatok, illetve az 1945–1948 között jogfosztott szlovákiai magyarság helyzete megnyugtató rendezésének igénye is. A legfelsőbb pártvezetés mellett már Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) XIII. kongresszusának előkészületei során létrejött egy interdiszciplináris bizottság, amely feladatul kapta, hogy dolgozza ki az új nemzetiségi politika alapelveit. A nyilvánosság kizárásával végzett munkája során a bizottság több javaslatot is megfogalmazott. Javaslatok között szerepelt többek között a nemzetiségek államalkotó elemként való elismerése, kollektív jogokban részesítése, saját érdekképviselői szerveik létrehozásának lehetővé tétele és egy nemzetiségi törvény megalkotása. A javaslatok azonban a tervekkel ellentétben nem kerültek az 1966 júniusában megtartott XIII. pártkongresszus elé, s bár a legfelsőbb pártszervek időnként továbbra is napirendre tűzték a kérdést, megvalósításuk lehetősége – a cseh–szlovák államjogi viszony újrendezésének kérdéséhez hasonlóan – csupán az 1968-as prágai tavasz idején került kézzelfogható közelségbe.¹³

Az évek óta várt érdemi reformok útjából 1968 januárjában, Antonín Novotnýnak a kommunista párt éléről való távozásával hárultak el az akadályok. A CSKP Központi Bizottságának január 3–5-i ülése, amelyen a pártvezetésen belüli reformerek elérték Novotný felmentését és Alexander Dubček első titkárrá választását, amellyel együtt hozott a párt- és közélet demokratizálásának megvalósításáról és a párt akcióprogramjának kidolgozásáról, kimondta az új nemzetiségi politika alapelvei kidolgozásá-

13 Zvara, Juraj: A magyar dolgozók részvétele... i. m. 263–264. p.; Zvara, Juraj: *Maďarská menšina na Slovensku po roku 1945*. Bratislava, Nakladateľstvo Epoque, 1969, 185–186. p.; Kiss József: A szlovákiai magyar kisebbség... i. m. 103–105. p.

nak szükségességét is.¹⁴ Az Alexander Dubček nevével fémjelzett reformfolyamatban ezt követően 1968 márciusában megszüntették a sajtócenzúrát, megtörténtek az első lépések a gazdaság megreformálása és a cseh–szlovák államjogi viszonyoknak egy föderáció formájában történő újrendezése felé, a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége, a Csemadok pedig a párt felkérésének eleget téve – az ukrán kulturális szövetséghez hasonlóan – kidolgozta a nemzetiségi kérdés rendezésére vonatkozó javaslatait, hogy azokat beépíthessék a párt készülő akcióprogramjába.

A Csemadok Központi Bizottságának 1968. március 12-i ülésén elfogadott javaslatok nem voltak előzmény nélküliek. A szövetség vezetése a párt és a Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT) felkérésére a hatvanas évek folyamán már több olyan beadványt is eljuttatott a párt- és állami szervekhez, amelyekben megfogalmazta a magyar kisebbség kulturális életének, oktatásügyének és intézményrendszerének fejlesztésére vonatkozó elképzeléseit, ráadásul képviseltette magát a XIII. pártkongresszus előtt létrehozott interdiszciplináris bizottságban is. A szlovákiai magyarság legjelentősebb társadalmi erejétől ekkor már egyébként sem álltak távol az érdekképviseleti törekvések. Noha a Csemadok eredendően kulturális egyesület volt, a magyar lakosság megalakulásától fogva hajlamos volt nemcsak kulturális, hanem érdekvédelmi szervezetének is tekinteni. A szervezet részéről időnként már korábban is megnyilvánuló ilyen irányú törekvéseket az állampárt általában igyekezett elfojtani, a hatvanas évek, különösen pedig a prágai tavasz szabadabb politikai légkörében azonban a kommunista párt a Csemadokot gyakorlatilag partnerként kezelte, így az tevékenyen bekapcsolódhatott a rendszer demokratizálásáért, ezen belül is elsősorban a nemzetiségek jogállásának rendezéséért folytatott küzdelembe.

A Csemadoknak a nemzetiségek helyzetének rendezését az öngazgatás és a kollektív kisebbségi jogok alapján szorgalmazó javaslata, támogatásáról biztosítva a demokratizálási folyamatot és az ország föderatív átszervezését, síkra szállt többek között a kisebbségi jogok alkotmányos szabályozásáért és az arányos nemzetiségi részvétel biztosításáért a választott és végrehajtó szervekben. A törvényhozó és végrehajtó szervek mellett a nemzetiségek képviselőiből álló nemzetiségi szervek: a prágai Nemzetgyűlés és a pozsonyi SZNT keretében Nemzetiségi Bizottság, a prágai kormány mellett nemzetiségi titkárság, a szlovák kormány, azaz a Megbízottak Testülete keretében Nemzetiségi Megbízotti Hivatal (vagyis minisztérium) létrehozását szorgalmazta. A javaslatok között szerepelt a magyarság számára hátrányos 1960. évi közigazgatási elrendezés kigazítása és a nemzetiségi szempontból egységes járások létrehozása, a nemzetiségi iskolahálózat fejlesztése és önálló irányításának megteremtése, nemzetiségi tudományos és kulturális intézmények létesítése, valamint az 1945 után hozott magyarelles jogszabályok felülvizsgálása és a diszkriminációs rendelkezések eltörlése.¹⁵

A Csemadok KB – azon kívül, hogy a pártvezetés és az SZNT elé terjesztette – 1968. március 15-én az *Új Szó* hasábjain keresztül nyilvános vitára bocsátotta, majd március

14 Štefanský, Michal (zost.) i. m. 6–14. p.

15 Fórum Kisebbségkutató Intézet levéltára, Somorja (a továbbiakban: FKI), Csemadok irattára, KB-IV-5. A Csemadok Központi Bizottságának állásfoglalása Csehszlovákia Kommunista Pártja és Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának januári határozatához és javaslata a nemzetiségi kérdés megoldásához.

21-én véleményezésük és kiegészítésük céljából járási bizottságainak is megküldte a javaslatokat. Az elkövetkező hónapokban nemcsak a szövetség járási bizottságaitól és helyi szervezeteitől, hanem különböző magyar munkaközösségektől, iskoláktól, ifjúsági kluboktól több száz állásfoglalás érkezett a Csemadok KB-hoz és a magyar lapok szerkesztősejéhez, amelyek amellett, hogy támogatásukról biztosították a KB javaslatait, számos helyi követelménnyel alátámasztva további észrevételekkel egészítették ki azokat. Ezek az állásfoglalások, amelyek nemegyszer a Csemadok KB-énál is merészebb javaslatokat tartalmaztak, megfogalmazták többek között a párthatározatokban garantált, azonban a gyakorlatban nem érvényesített hivatali kétnyelvűség betartásának, az összevont magyar és szlovák iskolák szétválasztásának, magyar nyelvű egyetem és főiskolák létrehozásának, az 1948-ban elszlovákosított magyar helységnevek visszaállításának és rendkívüli népszámlálás megtartásának igényét.

A szlovák sajtó, a Matica slovenská, valamint a párt- és állami szervek részéről a későbbiekben a leghevesebb bírálata a Csemadok Galántai Járási Bizottságának március 28-i, valamint Losonci Járási Bizottságának március 30-i állásfoglalását érte. Az előbbi többek között a kassai kormányprogram nemzetiségeket érintő revízióját, a reszlovákizáció, a csehországi deportálás és a lakosságcsere átértékelését, a meghurcoltak rehabilitálását s ezen akciók szervezőinek felelősségre vonását, az utóbbi pedig magyar választókeretek kialakítását és a magyar iskolahálózat elsorvasztásáért felelős iskolaügyi megbízott leváltását sürgette.¹⁶ A Csemadok KB-énál több szempontból radikálisabb javaslatokat fogalmazott meg a Szlovák Írók Szövetsége Magyar Szekciójának március 22-i állásfoglalása is. Ez egyrészt kibővítette és konkretizálta a magyar iskolaügyi és intézményhálózat kiépítésére vonatkozó elképzeléseket, másrészt azonban szükségesnek tartotta az 1945 utáni magyarellenos intézkedések áldozatainak rehabilitálását és anyagi kárpótlását, a jogfosztás ellen tiltakozók pereinek felülvizsgálását és a kompromittálódott kisebbségi vezetőknek a vezető tisztségekből való távozását is.¹⁷

A kisebbségi magyar sajtóban nyilvánosságra hozott javaslatok a Csemadok korábbi beadványairól és az interdiszciplináris bizottság munkájáról gyakorlatilag semmit nem tudó szlovák közvéleményt váratlanul érték. A szlovák lapok – noha azt szlovák fordításban megkapták – a Csemadok KB március 12-i állásfoglalását nem ismertették. E helyett nagy nyilvánosságot biztosítottak a Csemadok-állásfoglalásokkal és a magyar lapokkal polemizáló s a magyar lakosságot a déli országrészekben élő szlovákok elnemetietlenítésével és elnyomásával vádoló cikkeknek és nyilatkozatoknak.¹⁸ A sort a dél-szlovákiai szlovákok nevében fellépő „bazini harmincnyolcak” március 30-i állásfoglalása nyitotta meg, majd a magyarlakta településeken sorra szerveződő Matica-klubok nyilatkozatai folytatták, amelyek a Csemadok-állásfoglalásokból tendenciózusan kiragadott idézetek révén nacionalizmussal, sovinizmussal, sőt – elsősorban a galántai állásfoglalásnak a kassai kormányprogram revíziójára vonatkozó kitételei miatt – egyenesen

16 FKI, Csemadok irattára, rendezetlen iratok, Rezolúciók 1968.

17 *Új Szó*, 1968. március 24. A Szlovákiai Írószövetség magyar szekciójának vezetőségének álláspontja, 1., 4. p.

18 Pl. Z rezolúcie Slovákov, predsedníčnych na Slovensko. *Rofnícke noviny*, 1968. április 4. 1., 4. p.; Olšínský, Rudolf: Maďari kontra Slováci? *Kultúrny život*, 1968. április 12. 1., 3. p.; Gáfrík, Michal: My, podnájomníci vo vlastnej krajine. *Kultúrny život*, 1968. április 19. 6. p.; Okáli, Daniel: Hľadanie „hriešnikov“ Košického vládneho programu. *Predvoj*, 1968. április 25. 12–13. p.

revizionizmussal és a második világháború eredményeinek megkérdőjelezésével vádolták meg a Csemadokot és tisztségviselőit.¹⁹

A Szlovákia Kommunista Pártja (SZLKP) Központi Bizottságához és az SZNT-hez is eljuttatott különböző szlovák állásfoglalások, amelyeket a Matica-szervezeteken kívül gyakran pártalapszervezetek fogalmaztak meg, a dél-szlovákiai szlovákok védelme ürügyén többek között a hivatali kétnyelvűség megszüntetésére, a szlovák nyelv hivatalos államnyelvvé tételére, a szlovák állam idején is alkalmazott ún. reciprocitás elvének alkalmazására és a Csemadok elnökének, Lőrincz Gyulának a leváltására és felelősségre vonására szólították fel a szlovák párt- és állami szerveket.²⁰ Lőrinczet különösen annak kapcsán érték heves támadások, hogy az *Új Szó* 1968. március 27-i számában megjelent nyilatkozatában, miközben elítélően nyilatkozott a magyar kisebbség második világháború utáni jogfosztásáról, megemlítette azt az egyéként közismert tényt, hogy a magyar lakosságot 1918-ban akarata ellenére és megkérdése nélkül csatolták a Csehszlovák Köztársasághoz.²¹ A személyét ért támadások miatt Lőrincz, aki a hatalmi nomenklátúra legbefolyásosabb magyar nemzetiségű tagjai közé tartozott, s 1964 óta tagja volt az SZLKP KB Elnökségének is, az SZLKP KB 1968. április 9-i ülésén fel is ajánlotta lemondását elnökségi tagságáról, azt azonban a KB nem fogadta el.²²

A Csemadok-állásfoglalás kedvezőtlen szlovák fogadtatásának és a második világháború utáni magyarellenes intézkedések felülvizsgálására való hajlandóság hiányának okaira Fábry Zoltán mutatott rá *A magyar kisebbség nyomorúsága és nagysága* című írásában. Fábry meglátása szerint a szlovákság egyfajta erkölcsi próbatétel előtt áll, mivel a jogfosztás elítélése „a bűn bevallását és a bűntudat vállalását jelentené”, ennek azonban még csak a nyomai sem fedezhetők fel a szlovák társadalomban.²³

A szlovák–magyar sajtóvitával párhuzamosan, nem kis mértékben annak hatására megnőtt a szlovák és magyar lakosság közötti bizalmatlanság, ami nemzetiségi konfliktusok lehetőségét is magában hordozta, bár az is tény, hogy a szlovák sajtó a más jellegű helyi konfliktusoknak is előszeretettel adott nemzetiségi színezetet, így igyekezve fenntartani és erősíteni a szlovákok veszélyeztetettség-érzését.²⁴ Lokális konfliktusok veszélyére figyelmeztettek 1968 tavaszán a szlovák pártvezetés számára készült helyzetjelentések is: Taksonyban állítólag betörték a Magyarországról áttelepült szlovákok ablakait, Deákiban a helyi magyar lakosság a magyar nemzeti lobogó alatt menetelve a

19 A nemzetiségi kérdésről folytatott sajtóvitára lásd Szarka László: Cseh és szlovák szerzők... i. m. 137–141. p. Jellemző, hogy a Csemadokénál kedvezőbb fogadtatásra találtak az ukrán kulturális szövetség 1968. március 11-én megfogalmazott javaslatai, noha azokban Ukrán Nemzeti Tanács és egy ukrán autonóm terület létrehozásának kívánsága is szerepelt.

20 Slovenský národný archív, Bratislava [Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony; a továbbiakban: SNA], Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska [Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága; a továbbiakban: ÚV KSS], k. 1206., Zasadanie ÚV KSS 7. júna 1968; Pecka, Jindřich–Belda, Josef–Hoppe, Jiří: i. m. 259–261. p.; Žatkuliak, Jozef: *Federalizácia československého štátu 1968–1970. Vznik česko-slovenskej federácie roku 1968*. Praha–Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR–Nakladatelství Doplněk, 1996, 274–275. p. /Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970. Díl 5/1. svazek./

21 *Új Szó*, 1968. március 27. Beszélgetés Lőrincz Gyula elvtárrsal a magyar nemzetiségi kérdésről, 5–6. p.

22 SNA, ÚV KSS, k. 1879, a. j. 88., Stenografický záznam zo zasadania ÚV KSS, dňa 9. apríla 1968.

23 Fábry Zoltán: *A magyar kisebbség nyomorúsága és nagysága*. *Új Szó*, 1968. április 28. 5–6. p.

24 Lásd pl. *Smena*, 1968. április 21. Kvapky blenu na Žitnom ostrove. Treba zaujať stanovisko ku konfliktom v Dunajskej Strede, 7. p.

magyar nemzeti himnuszt és 1848–1849-es forradalmi dalokat énekelt. Az egyik jelentős ráadásul azt is tudni vélte, hogy a megfélemlített szlovákok fegyvert követelnek, és őrzőerőket szerveznek otthonaik védelmére.²⁵ Rendkívül hozzájárult a feszültség növeléséhez a pozsonyi szlovák egyetemi és főiskolai hallgatók által a Cseklész–Diószeg–Galánta–Vágsellye–Dunaszerdahely–Komárom útvonalon a dél-szlovákiai szlovákok támogatásának céljával meghirdetett, ám magyarelles megnyilvánulásoktól sem mentes 1968. májusi ún. nemzeti menetelése.²⁶

A prágai pártvezetés a Csemadok KB javaslatait azok elutasító szlovák fogadtatása ellenére kedvezően fogadta, s a Csemadok által megfogalmazott nemzetiségi öngazgatás elvét – mint a nemzetiségi jogok rendezésének alapelvét – beépítette a párt akcióprogramjába is. A CSKP 1968. április 5-én elfogadott akcióprogramja a demokratizálás következetes folytatása, a nem kommunista pártokhoz való partneri viszony kialakítása, az alapvető polgári jogok betartása, a piacgazdaság egyes elemeit is alkalmazó gazdasági reform útjára indítása és a cseh–szlovák államjogi viszony föderatív alapon történő rendezése mellett ígéretet tett a nemzetiségek helyzetét és jogait rendező nemzetiségi státútum kidolgozására, politikai, gazdasági és kulturális egyenjogúságuk megvalósítására, valamint arányos képviselőik biztosítására az államhatalmi és közigazgatási szervekben.²⁷

A SZLKP mintegy másfél hónappal később elfogadott akcióprogramjának nemzetiségi része a szlovák pártvezetés és a Csemadok, valamint az ukrán kulturális szövetség képviselőinek 1968. április 30-i találkozásán született megállapodásra épült, amelynek résztvevői megegyeztek a szlovák pártprogram nemzetiségpolitikai alapelveiben. Az április 30-i megállapodás szerint Csehszlovákia föderatív átszervezését követően a magyarok és ukránok képviselőit a szlovák nemzeti szervek fogják biztosítani, mégpedig úgy, hogy a szlovák pártvezetés, a szlovák parlament és a nemzeti bizottságok mellett nemzetiségi bizottságokat, az SZNT Elnöksége mellett pedig Nemzetiségi Titkárságot hoznak létre. A tanácskozásról kiadott nyilatkozat azt is leszögezte, hogy a nemzetiségi kérdést a CSKP akcióprogramja alapján kell megoldani,²⁸ az SZLKP 1968. május 24-én elfogadott akcióprogramjában azonban – a CSKP akcióprogramjával ellentétben – már nem esett szó az öngazgatás elvének érvényesítéséről.²⁹ A Csemadok állásfoglalásával szemben a különböző párt- és állami szervekhez intézett szlovák tiltakozások a jelek szerint megtették a hatásukat, ami egyúttal előrevetítette azt is, hogy az öngazgatás elvének érvényesítése a szlovák fél ellenállása miatt a nemzetiségek új alkotmányjogi helyzetének kidolgozása során is akadályokba fog ütközni.

A belpolitikai események, a párton és a társadalmon belüli demokratizálási folyamat teret nyitott a kisebbségi magyar társadalom, ezen belül pedig a Csemadok belső megújulásának is. Már az 1966 decemberében megtartott IX. országos közgyűlésén szá-

25 SNA, ÚV KSS, k. 1204, Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS dňa 3. mája 1948. Informácie o politickej situácii na Slovensku do 15. IV. 1968 a o situácii v cirkvách od 4. – 18. IV. 1968; vö. Štefanský, Michal (zost.): i. m. 41. p.

26 *Új Szó*, 1968. május 12. Egy menetelés margójára, 2. p.

27 *Új Szó*, 1968. április 10. melléklete. Csehszlovákia Kommunista Pártja akcióprogramja, 12. p.

28 *Új Szó*, 1968. május 1. A CSKP Akcióprogramja alapján kell megoldani a nemzetiségi kérdést, 2. p.

29 *Új Szó*, 1968. május 29. melléklete. Akcióprogram. Elfogadta: Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága az 1968. május 22–24-i ülésén, 5–6. p.

mos bíráló érte a szövetség másfél évtizede gyakorlatilag változatlan összetételű vezetőségének a kádereit, sürgetve egyúttal a Csemadok tevékenységének megújulását és a csehszlovákiai magyarság kisebbségi problémáinak megoldásában való aktívabb részvételét.³⁰ A prágai tavasz szabadabb politikai légköre már azt is lehetővé tette, hogy a járási és helyi szervezetek állásfoglalásai nyíltan megfogalmazzák azt a kívánságot, hogy a Csemadok váljon a csehszlovákiai magyarság érdekvédelmi szervezetévé.

A szövetség megújulását sürgető igények legmarkánsabban a Csemadok Kassai Járási Bizottságának állásfoglalásában jutottak kifejezésre. Az *Őszinte szóval* címet kapott, s 1968. március végén nyílt levél formájában a Csemadok valamennyi járási szervezethez eljuttatott állásfoglalás keményen bírálta a Csemadok küldetésének tisztázatlanságát, vezető tisztségviselőinek passzivitását és a csehszlovákiai magyarságot kompromittáló tevékenységét. Név szerint sürgette többek között Lőrincz Gyula, Fábry István, Kosztanko Antal, Egri Viktor, Szabó Béla, Sziegl Ferenc és Krocsány Dezső távozását a szövetség éléről, mivel személyük gátolja annak megújulását. A kassai állásfoglalás leginkább Lőrincz Gyulát bírálta, akinek mindenekelőtt azt rótták fel, hogy a múltban több ízben is a kommunista pártot jelölte meg a csehszlovákiai magyarság egyetlen érdekvédelmi szervezeteként. A Csemadok megújulásának előmozdítása érdekében végül a szövetség rendkívüli országos közgyűlésének összehívását, új programjának és szervezeti szabályzatának kidolgozását és új vezetőség választását javasolta.³¹

A Csemadokon belüli tisztújításra a szövetség Központi Bizottságának 1968. június 8–9-i dunaszerdahelyi ülésén került sor. Lőrincz Gyula a KB-hez intézett levelében már május 10-én felmentését kérte elnöki tisztsége alól, amit hivatalosan az *Új Szó* főszerkesztőjévé való kinevezésével³² indokolt, elhatározásában azonban nyilvánvalóan nem elhanyagolható szerepet játszottak a személyét ért támadások, valamint az a tény, hogy a szövetség élén annak megalakulása, 1949 óta álló Lőrincz nem lelkesedett a Csemadok érdekvédelmi szerepvállalásáért.

A dunaszerdahelyi KB-ülésem a Csemadok fennállása óta első ízben került sor érdemi személycserékre a szövetség csúcsvezetésében. Éles vitát követő titkos szavazás eredményeként leváltották az Elnökség több tagját, többek között Egri Viktort, Fábry Istvánt, Kosztanko Antalt, Krivošík Istvánt, Krocsány Dezsőt, Szabó Bélát és Sziegl Ferencet, s új, jobbára reformpárti Elnökséget választottak. A szervezet új elnökévé Dobos László író, az *Irodalmi Szemle* főszerkesztőjét, vezető titkárává ismét Szabó Rezsőt, titkárává újból Varga Jánost választották; az elnöki tisztségéről lemondott Lőrincz díszelnök lett. A KB kiállt a demokratizálási folyamat, illetve saját márciusi állásfoglalása mellett, visszautasította a különböző fórumokon a Csemadokot ért vádak, 1968 novemberére összehívta a szövetség rendkívüli közgyűlését, a Csemadokból az utóbbi 20 évben kizártak panaszának megvizsgálása céljából pedig rehabilitációs bizottságot hozott létre. A dunaszerdahelyi KB-ülés sajátossága volt, hogy azon az új Elnökség megválasz-

30 FKI, Csemadok irattára, OK-V-6. A Csemadok IX. országos közgyűlésének jegyzőkönyve.

31 FKI, Csemadok irattára, E-XII-295/2. A Csemadok KB szervezési osztályának véleménye az „Őszinte szó” értékelésével kapcsolatban.

32 Az SZLKP KB Elnöksége 1968. május 3-án nevezte ki Lőrincz Gyulát az *Új Szó* főszerkesztőjévé, azt követően, hogy a lap szerkesztősége a korábbi főszerkesztővel, a dogmatikus kommunista Dénes Ferencel megtagadta az együttműködést. (SNA, ÚV KSS, k. 1204, Zápis z 9. schôdze Predsedníctva ÚV KSS, 3. 5. 1968.)

tását megelőzően, a KB pártcsoportjának szokásos előzetes megbeszéléseihez hasonlóan, a Csemadok történetében első ízben összehívták a pártonkívüliek külön gyűlését is, amelyen azok összeállíthatták saját jelöltlistájukat.³³

Ilyen előzmények után kezdődtek meg 1968. június 12-én a Csemadok új elnökének, Dobos Lászlónak és Szabó Rezső vezető titkár bevonásával a Prága melletti Kolodějében a nemzetiségek államjogi helyzetének rendezését célzó tárgyalások. A politikai életbe miniszterelnök-helyettesként visszatért Gustáv Husák irányításával már május folyamán megalakult a cseh–szlovák föderációt előkészítő kormánybizottság, amelynek a Samuel Falán szlovák történész által vezetett nemzetiségi albizottsága kapta azt a feladatot, hogy tegyen javaslatot a nemzetiségek államjogi helyzetének alkotmányos rendezésére, illetve dolgozza ki a nemzetiségi alkotmánytörvény tervezetét.

Az albizottság tárgyalásai során megmutatkozott, hogy lényeges eltérések vannak az albizottság nemzetiségi, ill. szlovák és cseh tagjainak a nemzetiségi jogokról és a nemzetiségi alkotmánytörvény tartalmáról vallott elképzelései között. A nemzetiségek képviselőinek minden erőfeszítésük ellenére sem sikerült elérniük, hogy a CSKP akcióprogramjában is szereplő öngazgatás elvét a nemzetiségek új államjogi helyzetének kidolgozása során is figyelembe vegyék. A vita tárgyát leginkább az a kérdés képezte, hogy a nemzetiségek jogot formálhatnak-e saját képviselői és végrehajtó szervekre, valamint saját intézményekre. Az albizottság szlovák és cseh tagjainak június 12-én megfogalmazott álláspontja szerint, mivel a nemzeti kisebbségek nem rendelkeznek a nemzeti szubjektum jegyeivel, nincs joguk a cseh és szlovák nemzetet megillető államjogi szervekre. A nemzetiségek számára ezért a szövetségi és a nemzeti parlamentek mellett is olyan nemzetiségi képviselői szervek, vagyis nemzetiségi bizottságok létrehozását javasolták, amelyekben a nemzetiségek mellett a többségi nemzetek képviselői is helyet kapnának. Végrehajtó szervként az egyes nemzeti kormányok mellett nemzetiségi államtitkárság, az iskolaügyi és a kulturális tárca keretében nemzetiségi osztályok felállítását javasolták, nem számoltak ugyanakkor a szövetségi kormány mellett nemzetiségi szervek kialakításával.

A Csemadok KB Elnöksége által június 14-én megfogalmazott, s a nemzetiségi albizottság június 19-i ülésén előterjesztett javaslat ezzel szemben nemzetiségi képviselői szervként a szövetségi parlamentben nemzetiségi bizottság, az SZNT-ben nemzetiségi tanács, végrehajtó szervként a szövetségi kormány mellett nemzetiségi államtitkárság, a szlovák kormány mellett nemzetiségi minisztérium létrehozását, az iskolaügyi és a kulturális minisztériumban pedig nemzetiségi államtitkárok kinevezését szorgalmazta. A két elképzelés közötti leglényegesebb eltérés tehát egyrészt az volt, hogy a Csemadok javaslata magasabb szintű, s a szövetségi szervek mellett is felállítandó nemzetiségi végrehajtó szervek létrehozásával számolt, másrészt pedig az, hogy amíg az albizottság cseh és szlovák tagjai vegyes, tehát a többségi nemzetek képviselőiből is álló, addig az albizottság magyar és más nemzetiségi tagjai önálló, csak a nemzetiségek képviselőiből létrehozott nemzetiségi képviselői szerveket javasoltak.

Hosszan tartó egyeztetés folyt annak eldöntéséről is, hogy a járások tervezett átszervezésénél figyelembe kell-e venni az etnikai elvet, megengedhető-e a társadalmi szervezetek nemzetiségi alapon történő létrehozása, milyen mértékű legyen a második világ-

33 FKI, Csemadok irattára, KB-V-1. A Csemadok KB V. ülése, 1968. június 8–9.

háború utáni magyar- és németellenes rendelkezések felülvizsgálása, az érintettek rehabilitálása és kárpótlása. A hivatali kétnyelvűség érvényesítésével kapcsolatban, miközben felmerült az államnyelv bevezetésének lehetősége is, az volt kérdéses, hogy a kétnyelvűség elvét az illető nemzetiség számaránya alapján vagy a területi elvből kiindulva alkalmazzák. Végül pedig abban sem sikerült közös álláspontot kialakítani, hogy szükség van-e önálló nemzetiségi kulturális és tudományos intézmények, valamint munkahelyek létrehozására.

Az albizottság nemzetiségi tagjai tehát számos alapvető kérdésben nem tudtak közös nevezőre jutni annak szlovák és cseh tagjaival, akik a nemzetiségek által benyújtott javaslatokat sorra elutasították. Ilyen körülmények között esélye sem volt annak, hogy a Csemadok KB Elnöksége által július 15-én jóváhagyott és az albizottság elé terjesztett konkrét alkotmánytörvény-tervezetet az albizottság a majdani alkotmánytörvény alapjául fogadja el. A meglehetősen vonatottan haladó tárgyalások 1968 júliusában holtpontra is jutottak, ezért az albizottság megszakította munkáját, s úgy határozott, hogy a beérkezett javaslatokat elbírálás céljából a felsőbb politikai szervek elé terjeszti.³⁴

A nemzetiségi albizottságban folytatott tárgyalások kudarcra arra készítette a nemzetiségi kulturális szövetségeket, hogy közös tanácskozáson egyeztessék a nemzetiségek államjogi helyzetének rendezésével kapcsolatos nézeteiket, és nyilatkozatban nyomatékosítsák az azzal kapcsolatos elvi álláspontjukat. A Csemadok, a Csehszlovákiai Ukrán Dolgozók Kulturális Szövetsége és a Lengyel Kulturális és Művelődési Szövetség képviselőinek 1968. augusztus 14-én elfogadott közös nyilatkozata szerint a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságát, valamint a nemzetiségek öngazgatási jogát nem elég deklarálni, hanem azokat az alkotmányban kell rögzíteni, s ugyancsak alkotmányosan kell megteremteni az említett jogok gyakorlásának államhatalmi, politikai és végrehajtó szerveit és intézményeit.³⁵

A prágai tavasz liberálisabb politikai légkörében felmerült az országos társadalmi szervezetek nemzetiségi alapon történő átszervezése, illetve önálló magyar társadalmi szervezetek létrehozásának lehetősége is. A csehszlovákiai magyarság – gyakran több évtizedes múltra visszatekintő – kulturális és társadalmi szervezeteit ugyanis a második világháború után kivétel nélkül felszámolták, s bár 1949-ben lehetővé tették a Csemadok létrehozását, a kultúregyesület megalakulása nem elégítette ki a magyar kisebbség igényeit. 1968 márciusában a Csemadok KB és az írószövetség magyar szekciójának állásfoglalása is megfogalmazta a társadalmi szervezetek át-, ill. újrászervezésének szükségességét. Az előbbi ezt még csupán a Szlovák Szakszervezeti Tanács és a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség (CSISZ) keretén belüli magyar osztály, az utóbbi már egy önálló magyar ifjúsági szervezet, pedagógusegyesület, újságíró- és írószövetség létrehozásával képzelte el. A prágai tavasz idején végül az önálló magyar ifjúsági szövetség és a magyar pedagógusszövetség, valamint a nőszövetség melletti magyar tagozat létrehozására történtek meg a kezdeményező lépések.

34 SNA, ÚV KSS. k. 1209, Zápis zo 14. schôdze Predsedníctva ÚV KSS, 12. 7. 1968; FKI, Szabó Rezső iratai, 6. d., Javaslat a nemzetiségekről szóló alkotmányerejű törvényre; *Új Szó*, 1968. július 28. Haza és jog. Beszélgetés Dobos Lászlóval és dr. Szabó Rezsővel, 5. p.; Zvara, Juraj: A magyar dolgozók részvétele... i. m. 271–272. p.

35 *Új Szó*, 1968. augusztus 15. Közös nyilatkozat. A csehszlovákiai lengyel, ukrán és magyar kulturális szövetségek képviselőinek tanácskozása, 2. p.

Az úttörő szerepet a magyar fiatalok vállalták magukra. Mindez nem véletlen, hiszen a már a hatvanas évek közepétől egyre erőteljesebben szerveződő magyar ifjúsági klubmozgalom vezetői közül kerültek ki azok a fiatal értelmiségiek (többek között Duray Miklós és Varga Sándor), akik aktívan kivették részüket a reformfolyamatból, s a Csemadok által is megfogalmazott reformelképzelések fő támogatói voltak. A magyar fiatalok már 1968 márciusában, azt követően, hogy a CSISZ Szlovákiai Központi Bizottsága határozatot hozott az ifjúsági rétegszervezetek létrehozásának lehetőségéről, bejelentették egy önálló magyar ifjúsági szervezet megalakításának tervét. 1968. április 6-ra összehívták a magyar fiatalok első országos értekezletét, amelynek résztvevői életre hívták a Magyar Ifjúság Központi Tanácsát (MIKT) azzal a feladattal, hogy dolgozza ki az önálló magyar ifjúsági szervezet programját és alapszabályzatát. Ezek véglegesítésére 1968 júliusában, a Keszegfalván megrendezett IV. Nyári Ifjúsági Találkozón, ill. a MIKT vezetőségének ezt követő ülésén került sor.³⁶

A Csehszlovák Nőszövetség Szlovákiai Központi Bizottságának kiadásában megjelenő *Nő* című hetilap szerkesztősége már a lap 1968. április 5-i számában közzétette a szervezeten belüli magyar bizottság létrehozásának szándékát bejelentő nyilatkozatát,³⁷ az első konkrét lépések ennek megvalósítása érdekében viszont már csak a szovjet megszállást követően történtek meg. A magyar pedagógusszövetség előkészítő bizottsága 1968. július 18-án alakult meg Párkányban, s augusztus végére összehívta első ülését is,³⁸ erre azonban a közbejött megszállás miatt csak későbbi időpontban kerülhetett sor.

A gyakorlatilag az egész társadalom támogatását élvező reformfolyamat, noha a csehszlovák párt- és állami vezetés Moszkvával továbbra is jó kapcsolatokra törekedett, hamar kiváltotta a szovjet vezetés nemtetszését. A Szovjetunió és a szovjet tömb többi országának vezetői 1968 márciusától kezdődően egyre nagyobb gyanakvással szemléltek a csehszlovákiai fejleményeket: a plurális társadalom kialakulása irányába mutató tendenciákat, a véleménynyilvánítás szabadságát, a korábbi politikai üldözöttek és a pártönkívüliek szervezkedését, a spontán módon létrejövő autonóm szervezetek és intézmények megjelenését, a polgári Csehszlovákia kommunisták által megszüntetett politikai pártjainak, társadalmi és egyházi szervezeteinek újjáalakítására irányuló törekvéseket. Miután a Szovjetunió az erőteljes diplomáciai és a burkolt katonai nyomás ellenére sem tudta kikényszeríteni az „ellenforradalmi tendenciák” felszámolását, a szovjet vezetés a nyílt katonai beavatkozás mellett döntött, s a Szovjetunió, valamint a Varsói Szerződés további négy tagállamának (Lengyelország, NDK, Magyarország és Bulgária) hadseregei az 1968. augusztus 20-ról 21-ére virradó éjszaka megszállták Csehszlovákiát.

A magyar kisebbség az ország cseh és szlovák lakosságához hasonlóan mély megdöbbenéssel fogadta és elítélte a katonai beavatkozást, ami egyúttal a megszállókkal szembeni egységfront létrehozását és a szlovák-magyar nemzetiségi feszültségek – igaz, csupán átmeneti – elcsitulását eredményezte.³⁹ Az augusztus 21-ét követő napok-

36 A magyar ifjúsági szövetség megalakulásának előzményeire lásd Varga Sándor: i. m. 161–165. p.

37 *Nő*, 1968. április 5. 3. p.

38 *Új Szó*, 1968. július 26. Megalakul a csehszlovákiai magyar pedagógusok országos szövetsége?, 4. p.

39 Štefanský, Michal (zost.): i. m. 318. p.

ban a Csemadok központi szervei, járási és helyi szervezetei, a csehszlovákiai magyar írók, kommunisták, fiatalok, az egyes lapok szerkesztőségei sorra tették közzé az intervensziót elítélő nyilatkozataikat, amelyekben támogatásukról biztosították a csehszlovák állami és pártvezetést, s a rend és nyugalom megőrzésére és a megszállókkal való együttműködés elutasítására szólították fel a magyar lakosságot. A magyar lapok – a szlovák és cseh lapokhoz hasonlóan – napokon keresztül rendkívüli számokat jelentettek meg, a Csehszlovák Rádió pozsonyi stúdiójának magyar adása Gabonaváros néven illegálisan sugározta műsorait, a magyarlakta járásokban és városokban illegálisan terjesztett magyar és kétnyelvű röplapokon tiltakoztak a megszállás ellen.⁴⁰ A magyar lakosság ellenségesen fogadta a déli országrészekbe bevonuló magyar hadsereget is, s a megszállás elleni tiltakozásaiban kifejezésre jutott amiatti csalódottsága, hogy a katonai akcióban a kádári Magyarország, illetve a Magyar Néphadsereg is részt vett.⁴¹

A CSKP sebtében összehívott 1968. augusztus 22-i rendkívüli, XIV. kongresszusán és az SZLKP augusztus 26–28-i rendkívüli kongresszusán, valamint az SZNT szeptember eleji kibővítése során a magyarok nem kerültek be számarányuknak megfelelően a legfelsőbb párt- és állami szervekbe, a Csemadok vezetése a megszállást követő napokban, hetekben ennek ellenére még mindig bízott benne, hogy a készülődő nemzetiségi alkotmánytörvény meghatározó rendezési elve a Csemadok által megfogalmazott és a CSKP akcióprogramjában is szereplő öngazgatási elv lesz. A Csemadok-vezetés reményeit táplálta Gustáv Husáknak, az SZLKP újonnan megválasztott első titkárának a Csemadok KB 1968. szeptember 7–8-i ülésén elmondott beszéde is. Husák – aki személyében első ízben vett részt a párt első embere a Csemadok KB ülésén – amellett, hogy köszönetet mondott a magyar kisebbség augusztusi magatartásáért, megígérte, hogy a magyarság helyzetét a teljes egyenjogúság alapján fogják rendezni, s hogy a nemzetiségi alkotmánytörvényt a föderációról szóló alkotmánytörvénnyel egy időben fogadják majd el. A Csemadok vezetésével közölte egyúttal azt is, hogy a Nemzetgyűlés által elfogadandó nemzetiségi alkotmánytörvénynek a pártvezetés döntése értelmében csupán egyfajta kerettörvény jellege lesz, amelyet majd az eltérő sajátosságok figyelembevételével a tagköztársaságok parlamentjeinek törvényei fognak részletezni. A megszállás utáni feszültségekkel teli hangulatot és a jogérvényesítés lehetősége iránti kérésteket mindenesetre mindennél jobban példázza az a tény, hogy az ülésen felmerült a Magyar Nemzeti Tanács egyoldalú kikiáltásának és a kommunista párton belüli magyar szekció létrehozásának gondolata is.⁴²

A nemzetiségi alkotmánytörvény 1968 augusztusában félbeszakadt előkészületi munkálatai az SZLKP KB Elnöksége 1968. szeptember 11-i ülésének határozata és irányelvei alapján folytatódtak. A szlovák pártvezetés által létrehozott munkabizottság, amelyben helyet kapott Szabó Rezső, a Csemadok KB vezető titkára is, szeptember vé-

40 FKI, Csemadok irattára, KB-VI-2. Jelentés a Csemadok Központi Bizottsága elnökségének munkájáról 1968. augusztus 21-től 1968. augusztus 31-ig; FKI, Csemadok irattára, válogatás, XXII-szórólapok; lásd még az *Új Szó*, a *Szabad Földműves*, a *Nő*, a *Hét* és az *Új Ifjúság*, valamint a járási hetilapok rendkívüli kiadásait.

41 Lásd pl. *Új Szó*, 1968. augusztus 26. – rendkívüli kiadás, Magyarok magyarokhoz!, 1. p.; *Dunatáj*, 1968. augusztus 29. Megbántottak bennünket..., 1. p.

42 FKI, Csemadok irattára, KB-VI-2, Jegyzőkönyv a Csemadok Központi Bizottságának VII. üléséről, 1968. szeptember 7–8.; *Új Szó*, 1968. szeptember 10. Sürgősen megoldjuk a nemzetiségi kérdést!, 1., 5–6. p.

gére kidolgozta a nemzetiségi alkotmánytörvény javaslatát, amelyet október elején nyilvános megvitatás céljából a sajtó hasábjain is közzétettek.⁴³

Az alkotmánytörvény tervezetének nyilvánosságra hozatalát követően a szlovák sajtó ismét nagy teret biztosított azoknak a cikkeknek és leveleknek, amelyek aggodalmukat fejezték ki amiatt, hogy a jogszabály a nemzetiségek számára túlzott jogokat fog biztosítani. A Matica slovenská, a különböző szlovák intézmények és szervezetek, ill. magánszemélyek részéről megfogalmazott módosító javaslatok különösen a kisebbségek hivatalos nyelvhasználati jogát és az anyanyelvi művelődés jogát biztosító kitételekre vonatkoztak, s ismét megszorodtak a szlovák nyelv hivatalos államnyelvvé nyilvánítását szorgalmazó követelések is.⁴⁴ A tervezettel szembeni szlovák ellenvetések végül elérték céljukat, s az alkotmánytörvény végleges változatának kidolgozása során azok egy részét figyelembe vették. Noha a Csemadok KB 1968. október 20-i galántai ülése kiállt a szervezet által megfogalmazott és az alkotmánytörvény tervezetében is szereplő elvek mellett, a tervezet szövegét egy nappal annak parlamenti elfogadása előtt – az eseményeket egyre inkább meghatározó Gustáv Husák utasítására – a nemzetiségek számára hátrányos módon módosították.⁴⁵

A prágai Nemzetgyűlés a nemzetiségi alkotmánytörvényt végül 1968. október 27-én, a föderációs alkotmánytörvénnyel egy időben, annak mintegy kiegészítéseként fogadta el. A nemzetiségi alkotmánytörvény a nemzetiségeket kollektív jogokkal ruházta fel, és államalkotó elemnek ismerte el, kerettörvény jellege miatt azonban jórészt csupán kiegészítette és rendszerbe foglalta a már korábban is létező kisebbségi jogokat, amelyeket ráadásul – a korábbi gyakorlat szerint – már személyekre szűkített le. A nemzetiségek államalkotó szerepének elismerése tekintetében ezen túlmenően a nemzetiségi és a föderációs alkotmánytörvény között is jelentős eltérés mutatkozott. Amíg ugyanis az előbbi a magyarokat, németeket, lengyeleket és ukránokat (ruszinokat) is államalkotó elemnek ismerte el, addig az utóbbi a köztársaságot a csehek és szlovákok államaként definiálta.

A nemzetiségi alkotmánytörvény 2. cikkelye kimondta a nemzetiségek „létszámuknak megfelelő” képviselőihez való jogát a képviselői testületekben és más választott szervezetekben, 3. cikkelye biztosította számukra többek között az anyanyelvükön való művelődés, a nemzetiségi kulturális társadalmi szervezetekben való tömörülés, a saját nyelvű sajtó és tájékoztatás, az általuk lakott területen pedig nyelvük hivatalos érintkezésben való használatának jogát. Az 5. cikkely kilátásba helyezte az alkotmánytörvényt konkretizáló végrehajtási törvények, valamint olyan nemzeti tanácsi törvények kidolgozását, amelyek meghatározzák, hogy mely képviselői testületek és végrehajtó szervek mellett létesüljenek a nemzetiségi jogok érvényesítését biztosító szervek

Az utolsó pillanatban módosított jogszabályból kimaradtak a nemzetiségek öngazdálkodását, gazdasági és kulturális egyenjogúságát, az államhatalom gyakorlásában való egyenjogú részvételét szavatoló részek. Nyelvük hivatalos érintkezésben való használata

43 SNA, ÚV KSS, k. 1212, a. j. 3., Zápis z 3. schôdze Predsedníctva ÚV KSS, dňa 11. 9. 1968; Zvara, Juraj: A magyar dolgozók részvétele... i. m. 275. p.; Új Szó, 1968. október 5. A Csehszlovák Szocialista Köztársaság nemzetiségeinek helyzetét szabályozó alkotmányerejű törvényjavaslat, 1–2. p.

44 Lásd pl. *Pravda*, 1968. október 14. Predísť nepriaznivým dôsledkom, 4. p.

45 FKI, Csemadok irattára, KB-VI-3. A Csemadok KB VIII. ülése; Zsilka László: Alkotmányhamisítás 1968-ban. II. *Vasárnap*, 1994. január 30. 5. p.

tának lehetőségét az általuk lakott területre korlátozták, az arányos helyett a „megfelelő” képviselővel való jogukat rögzítették, amit ráadásul a végrehajtó szervek mellőzéseével a választott szervekre szűkítették. A beavatkozás annyira váratlan volt, hogy a sajtóban először az eredeti, még módosítatlan szöveg jelent meg, s a lapok csupán több mint egy hét elteltével közölték a módosított végleges változatot.⁴⁶

Kedvezőtlen volt a nemzetiségek számára az alkotmánytörvény 5. cikkelyének megfogalmazása is, amely az általuk szorgalmazott nemzetiségi szervek helyett a „nemzetiségi jogok érvényesítését biztosító szervek” létrehozásáról szóló törvényeket helyezett kilátásba. Az említett szervek ráadásul csupán a cseh, illetve a szlovák nemzeti szervek mellett jöhettek létre, szövetségi szinten nem számoltak a létrehozásukkal. Szlovákiában 1968 októberében alakult meg az SZNT Nemzetiségi Bizottsága. A Fábry István által vezetett testület azonban nem volt nemzetiségi képviseleti szervnek tekinthető, mivel tagjai között a nemzetiségi képviselők mellett szlovákok is voltak, s jogállása is a többi parlamenti bizottsáéhoz volt hasonló. Ezzel párhuzamosan létrejött az SZNT Elnökségének Tolvaj Bertalan által irányított Nemzetiségi Titkársága is, amely a szlovák kormány megalakulása után a kormányhivatal nemzetiségi főosztályává alakult át. Valójában ez sem volt nemzetiségi végrehajtó szerv, nem volt azonos a nemzetiségek által kezdeményezett nemzetiségi államtitkársággal, s csupán afféle tanácsadó és javaslattevő szervként működött.⁴⁷

A szlovák parlament egyik alelnökévé 1968. december 29-én Szabó Rezsőt választották, a föderációs alkotmánytörvény alapján 1969. január 1-jén létrejött Szlovák Szocialista Köztársaság kormányában pedig Dobos László személyében magyar nemzetiségű miniszter kapott helyet. Ez a korábbi ígéretekhez képest, miszerint a szlovák kormánynak egy magyar alelnöke és két magyar minisztere lesz,⁴⁸ szintén szerényebb eredménynek számított. Dobos Lászlót, mivel nemzetiségi minisztérium sem létesült, hivatalosan nem is tekintették nemzetiségi miniszternek, s csupán az 1969. február 14-i 25. sz. kormányhatározat bízta őt meg a nemzetiségi ügyek intézésével. Dobost 1969. április 8-án egyúttal kinevezték a szlovák kormány Nemzetiségi Tanácsának elnökévé is, a magyar, ukrán és szlovák tagokból álló testület azonban szintén nem volt azonos a Csemadok által kért nemzetiségi (nemzeti) tanáccsal, hanem a kormány nemzetiségi ügyekben illetékes tanácsadó szerveként jött létre.⁴⁹

A megcsonkított nemzetiségi alkotmánytörvény és a meglehetősen korlátozott jogkörű ún. nemzetiségi szervek, bár a korábbiakhoz képest kétségtelenül előrelépést jelentettek, a nemzetiségek körében csalódást okoztak. A Csemadok vezetésében 1968–1969 fordulóján ennek ellenére továbbra is élt még a remény, hogy – elsősorban a nemzetiségi alkotmánytörvény végrehajtási törvényeinek megalkotása, s az alkotmánytörvényből kimaradt tételeknek a végrehajtási törvényekbe való belefoglalása útján

46 Lásd az *Új Szó* 1968. október 29-i és 1968. november 7-i számát.

47 *Új Szó*, 1968. október 5. Az SZNT nemzetiségi bizottságának és titkárságának felépítése és hatásköre, 2. p.

48 Magyar Országos Levéltár, Budapest (a továbbiakban: MOL), Külügyminisztérium TÜK iratai (a továbbiakban: KÜM-TÜK), 1968-Csehszlovákia, 24. d., 001609/10-1968, Magyar nemzetiségi kérdés újabb fejleményei; uott., KÜM-TÜK, 1969-Csehszlovákia, 31. d. 00459-1969, A nemzetiségekről szóló törvény realizálása Szlovákiában.

49 Vö. Gyönyör József: Hogy is állunk a nemzetiségi képviselettel? *Hét*, 1969. április 27. 9. p.

– sor kerülhet egy új és valóban működő nemzetiségpolitikai modell kialakítására. Ezt a reményt fejezte ki a Csemadok KB 1968. december 14–15-i ülésén elfogadott nyilatkozat is, amely szerint „bár az alkotmánytörvény adós maradt a nemzetiségeket megillető, a CSKP akcióprogramjában leszögeezett elvek következetes érvényesítésével, ennek ellenére olyan vívmány, mely a magasabb szintű társadalmi kibontakozás alapjául szolgálhat”.⁵⁰

A reformok folytatásának, a nemzetiségi alkotmánytörvény realizálásának és a csehszlovákiai magyar tudományos intézményrendszer megteremtésének reményében zajlott a Csemadok eredetileg 1968 novemberére összehívott, végül azonban 1969. március 17–18-án megtartott rendkívüli, X. országos közgyűlése is. A közgyűlés kiállt a Csemadok KB 1968. márciusi állásfoglalása mellett, s az abban lefektetett elveket belefoglalta a szövetség új programjába is, amely a szervezet fő feladataként a magyar kisebbség társadalmi és kulturális érdekeinek képviselőjét határozta meg. Új alapszabályt fogadott el, amely a Csemadok hivatalos nevét Csehszlovákiai Magyarok Társadalmi és Kulturális Szövetségére módosította, amivel érdekképviselői törekvéseit kívánta nyomatékosítani.⁵¹ Megerősítette elnöki tisztségében Dobos Lászlót, a szervezet új vezető titkárává a leköszönő Szabó Rezső helyett Szőke Józsefet, titkáráivá pedig Takács Andrást és Varga Sándort választotta. A KB új Elnökségéből kimaradtak az előző összetételű Elnökség utolsó ortodox kommunista tagjai: a dunaszerdahelyi KB-ülésen még elnökségi taggá választott Balázs Béla és Varga János, valamint a szövetség volt elnöke, Lőrincz Gyula is.⁵²

A CSKP élén alig egy hónappal a Csemadok országos közgyűlése után, 1969. április 17-én bekövetkezett változás, Alexander Dubček lemondatása és Gustáv Husák első titkárrá választása a Csemadok reformkommunista vezetése által táplált reményeket hamarosan illuzórikussá tette. A dubčeki reformok hívéből a kommunista párton belüli szovjetbarát irányzat vezetőjévé előlépett Husák hatalomra kerülésével felgyorsult az 1968 augusztusa óta zajló visszarendeződés, s kezdetét vette az ún. normalizáció időszaka. A Husák-féle normalizációs rezsim nemcsak a nemzetiségi alkotmánytörvény végrehajtási törvényeinek elfogadását akadályozta meg, hanem formálissá tette magát az alkotmánytörvényt is, a nemzetiségi ügyekkel foglalkozó szerveket sorra leépítette, s kivétel nélkül eltávolította tisztségükből a reformfolyamatban tevékeny szerepet vállalt kisebbségi vezetőket is, akik helyére a szovjetbarát irányvonalat hűen kiszolgáló személyeket állított.

A valóban új alapokon nyugvó nemzetiségpolitika megteremtésében bízó magyar és ukrán kisebbségi vezetők, illetve az általuk irányított nemzetiségi ügyekkel foglalkozó szervek ugyanakkor 1968 végén – 1969 tavaszán még rendkívül ambiciózus tervekkel rendelkeztek. Reményeiket bátorította az SZLKP KB 1968. december 22-i ülésének határozata is, amely kimondta, hogy 1969. február végéig a pártszervek elé kell terjesz-

50 *Új Szó*, 1968. december 16. A CSEMADOK KB nyilatkozata, 2. p.

51 A Csemadok új megnevezése az eredeti elképzelések szerint Csehszlovákiai Magyarok Demokratikus Szövetsége lett volna, ezt azonban az SZLKP KB Elnöksége 1969. március 10-én elutasította, így egyfajta kompromisszum eredményeként született meg a Csehszlovákiai Magyarok Társadalmi és Kulturális Szövetsége elnevezés (SNA, ÚV KSS, k. 1224. a. j. 28, Zápis z 28. schödze Predsedníctva ÚV KSS, 10. III. 1969.)

52 FKI, Csemadok irattára, OK-VIII-IX-17-20. A Csemadok X. rendkívüli közgyűlése, 1969. március 17–18.

ni a nemzetiségi kérdés megoldását szolgáló politikai irányelvek javaslatát, a szlovák nemzeti szervek kiépítése során pedig tiszteletben kell tartani a nemzeti kisebbségek nemzetiségi alkotmánytörvény szellemének megfelelő képviseletét.⁵³ Az SZNT Nemzetiségi Bizottsága már mintegy másfél hónappal a nemzetiségi alkotmánytörvény megszületése után, 1968. december első felében ki is dolgozta és az SZNT Elnöksége elé terjesztette a képviselői testületek és végrehajtó szervek melletti nemzetiségi szervekről szóló törvény tervezetét. A Nemzetiségi Bizottság törvénytervezete csaknem teljes egészében a Csemadok által megfogalmazott s 1968 júniusában és júliusában a kormány nemzetiségi albizottsága elé terjesztett javaslatokon alapult, amelyek meglehetősen széles jogkörű, s kizárólag a nemzetiségek képviselőiből álló önálló nemzetiségi képviselői és végrehajtó szervek létrehozását feltételezték.⁵⁴

A szlovák kormány Nemzetiségi Tanácsa a nemzetiségi törvények politikai irányelveinek kidolgozása céljából már első, 1969. április 22-i ülésén négy alcsoportból (nemzetiségi szervek és képviselet, nemzetiségi oktatásügy, nemzetiségi kultúra, nyelvhasználat) álló ideiglenes munkacsoportot hozott létre.⁵⁵ Miután a munkacsoport május 19–22-e között a Tejfalva melletti körtvélyesi üdülőtelepen megvitatta a törvények politikai irányelveinek téziseit, összesítő jelentését a Nemzetiségi Tanács július 10-i második ülése tárgyalta meg. E jelentés alapján készült el 1969. július 21-ére a nemzetiségi alkotmánytörvény végrehajtásával kapcsolatos politikai irányelvek tervezete, amelyet a Nemzetiségi Tanács a legfelsőbb politikai szervek elé terjesztett.⁵⁶

Az 1969-ben összesen háromszor üléselő Nemzetiségi Tanács (harmadik ülésére december 2-án került sor) a nemzetiségi törvények politikai irányelveinek tervezetén kívül – a Nemzetiségi Titkársággal együttműködve – javaslatot fogadott el és terjesztett a kormány elé többek között a Csehszlovák Televízió magyar és ukrán nyelvű adásának bevezetéséről, a Csehszlovák Rádió magyar adásának kibővítéséről, a komáromi Magyar Területi Színház kassai részlegének létrehozásáról, a magyar érettségizettek magyarországi továbbtanulási feltételeiről. Foglalkozott a Szlovák Tudományos Akadémia mellett létrehozandó Nemzetiségkutató Intézet kérdésével, elkészítette a járási és helyi nemzeti bizottságok mellett létesítendő nemzetiségi szakbizottságok minta-alapszabályzatát, a szlovák, majd a szövetségi kormány elé terjesztette a bíróságon kívüli rehabilitációnak a magyar nemzetiségre vonatkozó javaslatát, s tervei között szerepelt a nemzetiségi oktatási törvény alapelveinek kidolgozása is.⁵⁷ Dobos László miniszter, a Nemzetiségi Tanács elnöke a *Vasárnapi Új Szónak* adott egyik nyilatkozatában mindezen túlmenően még azt is leszögezte, hogy a magyar politikai reprezentáció a nemzetiségi politika 1968-ban lefektetett alaptételének, az öngazgatás elvének érvényesítéséről sem mondott le.⁵⁸

53 *Új Szó*, 1968. december 23. Az SZLKP KB határozata az SZSZK szerveinek létesítéséről, 3. p.

54 FKI, Nemzetiségi Tanács, 19. d., SZNT 1968–1970; *Új Szó*, 1968. december 13. Törvényjavaslat a nemzetiségi szervekről, 6. p.

55 FKI, Nemzetiségi Tanács, I/1/1969. Záznam z 1. zasadnutia Rady pre národnosti vlády SSR zo dňa 22. apríla 1969 (A munkacsoport elnöke az ukrán Ivan Bajcura, titkára Gyönyör József volt.)

56 FKI, Nemzetiségi Tanács, 19. d., SZNT 1968–1970; vö. Gyönyör József: *Terhes örökség. A magyarság lélekszámának és sorsának alakulása Csehszlovákiában*. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium, 1994, 273. p.

57 FKI, Nemzetiségi Tanács, III/1/1969; *Vasárnapi Új Szó*, 1969. augusztus 24. Új törvény készül a polgári és politikai rehabilitációról, 3. p.; vö. Marušiak, Juraj: A magyar kisebbség... i. m. 1. rész. 53–54. p.;

58 *Vasárnapi Új Szó*, 1969. június 1. Az elképzelések megvalósításának útján, 3. p.

A Nemzetiségi Bizottság és a Nemzetiségi Tanács által megfogalmazott és előterjesztett javaslatok sorsa mindeközben a normalizáció előrehaladtával egyre bizonytalanabbá vált. A nemzetiségi szervekről kidolgozott törvénytervezet nem került az SZNT plénuma elé megtárgyalásra, a nemzetiségi törvények politikai irányelveivel pedig a párt- és állami szervek érdemben szintén nem foglalkoztak. Dobos László miniszter és Szabó Rezső parlamenti alelnök, személyükön keresztül pedig a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó szervek ameddig tehették, a megváltozott körülmények ellenére is megpróbálták napirenden tartani a kérdést. Az SZNT Nemzetiségi Bizottsága például 1969. október 20-i és 1970. március 27-i ülésén egyaránt határozatban sürgette a nemzetiségi törvények politikai irányelveinek az illetékes szervek általi mielőbbi megvitatását,⁵⁹ Tolvaj Bertalan, a Nemzetiségi Tanács titkára pedig a *Szabad Földművesnek* adott 1969. december 27-i nyilatkozatában annak a reményének adott kifejezést, hogy a legfelsőbb párt- és kormányzervek jóváhagyását követően előreláthatólag 1970 első felében sor kerülhet a nemzetiségi törvények parlamenti elfogadására.⁶⁰

Erre azonban soha nem került sor. Miután 1970. április 28-án Dobos Lászlót leváltották miniszteri, Szabó Rezsőt pedig parlamenti alelnöki tisztségéből, a nemzetiségi törvények elfogadásának lehetősége végérvényesen elvesztette realitását. Štefan Sádovský szlovák miniszterelnök-helyettes, a Nemzetiségi Tanács új elnöke 1970. november 20-án már arról tájékoztatta az újjáalakított Nemzetiségi Tanácsot, hogy a nemzetiségi törvények alapelveinek 1969-ben kidolgozott tézisei „politikai okokból elfogadhatatlanok”, ezért az azzal kapcsolatos munkálatokat leállította.⁶¹ A Tanács a nemzetiségi törvények új alapelveinek kidolgozására még létrehozott egy új munkabizottságot, megtárgyalásukra azonban már soha nem tért vissza, a törvények elfogadásának kérdése pedig visszhang nélkül lekerült a napirendről.

Dobos László és Szabó Rezső leváltását követően sor került az ún. nemzetiségi szervek leépítésére is. A nemzetiségi ügyekkel megbízott tárca nélküli miniszteri posztot Dobos leváltásával egy időben megszüntették, a magyar kisebbség a szlovák kormányban az újonnan kinevezett Krocsány Dezső munkaügyi és népjóléti miniszter személyében kapott képviselőket.⁶² Szabó Rezsőt az SZNT alelnöki tisztségében Fábry István váltotta fel, az SZNT Fábry által vezetett Nemzetiségi Bizottságát ugyanakkor 1971. március 8-án megszüntették, s más bizottságokkal összevonva Nemzeti Bizottsági, Államigazgatási és Nemzetiségi Bizottság néven szervezték újjá.⁶³ A kormány Nemzetiségi Tanácsának személyi összetételét 1970. szeptember 30-án teljesen átalakították, az immár szlovák többségű testület valamennyi korábbi magyar tagját lecserélték, elnökévé pedig a leváltott Dobos László helyett Štefan Sádovský miniszterelnök-helyettest neveztek ki.⁶⁴ Az új

59 FKI, Nemzetiségi Tanács, 19. d., SZNT 1968–1970, Zápísnicca zo schôdze Výboru SNR pre otázky národnosti dňa 20. X. 1969, Zápísnicca z 5. schôdzky Výboru SNR pre otázky národnosti zo dňa 27. marca 1970.

60 *Szabad Földműves*, 1969. december 27. Egy év múltán, 4. p.

61 FKI, Nemzetiségi Tanács, IV/2/1969, Záznam o zasadnutí Rady pre národnosti vlády SSR dňa 20. novembra 1970.

62 *Új Szó*, 1970. április 29. Változások a szlovák kormány összetételében, 1. p.

63 *Stenografická správa o schôdzkach Slovenskej národnej rady. V. volebné obdobie. 12. schôdzka. 8. marca 1971*. Bratislava, Kancelária SNR, 1971, 70–74. p.

64 FKI, Nemzetiségi Tanács, 1. d., statútumok, Návrh na nové zloženie Rady pre národnosti vlády Slovenskej socialistickej národnosti.

összetételű Tanács gyakorlatilag semmiféle érdemi tevékenységet nem fejtett ki, egy év alatt mindössze egyszer ülésezett, 1971. október 13-i újabb átalakítása után pedig teljes egészében formális szervvé vált. Hasonló sorsra jutott a szlovák kormányhivatalnak a felettes szervek szerint hatáskörét meghaladó tevékenységet folytató Nemzetiségi Titkársága is: Tolvaj Bertalan titkárságvezetőt 1971 júniusában felmentették tisztségéből, s helyére Sziegl Ferencet, az SZLKP KB dolgozóját állították.

A reformfolyamatot felváltó és annak vívmányait felszámoló normalizációs politika az 1968–1969 folyamán spontán módon létrejövő magyar társadalmi szervezetek és az országos szervezeteken belül létrehozott magyar tagozatok sorsát is megpecsételte. A magyar fiatalok 1968. december 7-én megtartott második országos értekezletén létrehozott s Varga Sándor által vezetett Magyar Ifjúsági Szövetséget nem vették fel a megszűnt CSISZ-t felváltó Gyermek- és Ifjúsági Szervezetek Társulásába, majd 1969 májusában egy belügyminisztériumi határozattal működését is betiltották.⁶⁵ A Társulás keretében még működhetett egy magyar ifjúsági tanács, az ifjúsági szervezetek párt által kezdeményezett integrációs folyamatának eredményeként 1970 áprilisában létrehozott Szocialista Ifjúsági Szövetségen belüli nemzetiségi tanács megalakítására azonban – a korábbi ígérek ellenére – már nem került sor.

Nem bizonyult hosszú életűnek a nőszövetségen belül kezdeményezett és létrehozott magyar részleg sem. A Szlovák Nőszövetség 1969. január 30–31-i alakuló kongresszusán hagyta jóvá a Magyar Nőtanácsból és Ukrán Nőtanácsból álló Nemzetiségi Szekció megalakulását.⁶⁶ A Magyar Nőtanács hosszadalmas előkészületek után, 1969. május 16-án megtartotta első ülését is,⁶⁷ a következő hetekben, hónapokban azonban egyre kevesebbet hallatott magáról, mígnem az 1970-es évek elején mind a Nemzetiségi Szekció, mind pedig a Magyar Nőtanács feltűnés nélkül elhalt.

Az Magyar Ifjúsági Szövetséghez és a Magyar Nőtanácshoz hasonló sorsra jutott a csehszlovákiai magyar pedagógustársadalom által létrehozni kívánt magyar pedagógus-szövetség is. A szövetség előkészítő bizottsága 1968. szeptember 14-én Szencen tartotta meg az eredetileg 1968. augusztus végére összehívott, azonban a szovjet megszállás miatt elmaradt alakuló ülését, majd 1969 áprilisában kidolgozta a szövetség alapszabály-tervezetét is. A szövetség bejegyzését és működésének engedélyezését azonban a társadalmi és érdekvédelmi szervezetek nemzetiségi alapon történő létrehozását nem tűrő normalizációs politika megakadályozta. A szovjet megszállást követően, de még a husáki normalizációs rezsim hatalomra jutása előtt indult útjára a Magyar Újságírók Szervezetének létrehozására, valamint a csehszlovákiai magyar cserkészmozgalom újjászervezésére irányuló kezdeményezés, a politikai visszarendeződés következtében azonban mindkettő eleve reménytelen kísérletnek bizonyult.⁶⁸

A kisebbségi magyar tudományos életet évtizedeken keresztül hátrányosan érintette a szervezettség hiánya, ezért 1968 márciusában a Csemadok KB, az újságíró-szövetség és az írószövetség magyar tagozatának állásfoglalása is megfogalmazta a nemze-

65 *Új Ifjúság*, 1968. karácsony, Kikiáltották a Magyar Ifjúsági Szövetséget, 2. p.; *Új Ifjúság*, 1969. június 3. Végzés. A belügyminiszter válaszolt, 2. p.

66 *Nő*, 1969. február 16. A Szlovák Nőszövetség alakuló kongresszusának határozata, 3. p.

67 *Új Szó*, 1969. május 17. A Magyar Nőtanács első ülése, 2. p.

68 Popély Árpád: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006, 289–300. p.

tiségi tudományos intézet létrehozásának szükségességét. A témát felvetette az *Irodalmi Szemle* nagy visszhangot kiváltott kerekasztal-beszélgetése,⁶⁹ a *Hét* című hetilapban pedig napvilágot is látott a csehszlovákiai magyar tudományos intézet konkrét terveze- te. A Csemadok KB tudományos szakbizottsága által kidolgozott javaslat szerint a nyelv- tudományi, irodalmi, történettudományi, szociológiai, pszichológiai és néprajzi osztály- ból álló intézet vagy közvetlenül a Szlovák Tudományos Akadémia (SZTA) alá tartozott volna, vagy önálló Csehszlovákiai Magyar (esetleg Nemzetiségi) Tudományos Akadémia- ként működött volna.⁷⁰ 1969-ben már csak az előbbi alternatívának volt némi realitása, ezért a szlovák kormány Nemzetiségi Tanácsa az SZTA keretei közötti Nemzetiségekuta- tó Intézet létrehozását támogatta, a megváltozott politikai viszonyok miatt azonban végül egyik lehetőséget sem sikerült megvalósítani.

Nemzetiségi tudományos intézet hiányában a Csemadok vállalkozott arra, hogy lehe- tőségeihez mérten megteremtse egy ilyen intézmény létrehozásának feltételeit. A kez- deményezést az 1968 novemberében Ótátrafüreden megrendezett magyar értelmiségi találkozó is támogatta, amely eredményeként a Csemadok KB Titkársága mellett meg- alakult a Csemadok keretében létrehozandó tudományos társaságok előkészítő bizott- sága. A Csemadok 1969. márciusi rendkívüli országos közgyűlésén elfogadott új prog- ram szintén leszögezte, hogy a nemzetiségi tudományos kutatóintézet megteremtését a szövetség tudományos társaságok létrehozásával kívánja meggyorsítani és támogat- ni. A kilátásba helyezett négy tudományos társaság, a Csehszlovákiai Magyar Nyelvű- velő és Nyelvjáráskutató Társaság, a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság, a Cseh- szlovákiai Magyar Szociológiai Társaság és a Csehszlovákiai Magyar Történeti Társaság 1969–1970 folyamán meg is alakult,⁷¹ a normalizációs politika azonban pár éves fenn- állásuk után valamennyit elsorvasztotta.

A prágai tavasz idején különböző állásfoglalásokban igényelt magyar tudományos és kulturális intézmények közül így mindössze az első ténylegesen önálló csehszlovákiai magyar kiadó, a pozsonyi Madách Könyv- és Lapkiadó, valamint a komáromi Ma- gyar Területi Színház kassai részlegének, a Thália Színháznak a létrehozását sikerült elérni.⁷²

A reformfolyamatban való aktív részvételéért járó retorzió és a hetvenes évek elejé- nek országszerte zajló tisztogatási hulláma nem kerülte el a Csemadokot sem. A szö- vetségnek a reformok melletti kiállása és érdekképviselési törekvései ugyanis 1969 fo- lyamán egyre inkább ellentétbe kerültek a Husák-féle új vezetés konszolidációs törekvé- seivel. A pártvezetés 1969. augusztus végén, a szovjet megszállás első évfordulóján le- zajlott tömegtüntetések elfojtása után felszólította a párt- és állami szerveket, valamint a társadalmi szervezeteket, hogy vizsgálják felül 1968. évi dokumentumaikat. A többi

69 A magyar értelmiség helyzete és fejlődési távlatai Csehszlovákiában. *Irodalmi Szemle*, XI. évf. (1968) 3. sz. 259–265. p., 4. sz. 347–351. p.

70 Javaslat egy csehszlovákiai nemzetiségi tudományos intézet felállítására. *Hét*, 1968. augusztus 4. 9–11. p.

71 FKI, Csemadok irattára, KB-VII-2. A népművelés munkaformái és eredményei a Csemadokban. Beszámo- ló a Csemadok KB 1970. májusi IV. ülésére.

72 SNA, Úrad Predsedníctva Slovenskej národnej rady 1960–1968 (Szlovák Nemzeti Tanács Elnökségi Hiva- tala 1960–1968), 177. k., Zasadnutie Predsedníctva SNR dňa 8. XI. 1968; *Új Szó*, 1969. november 5. Új színházat köszöntünk, 1–2. p.

társadalmi szervezethez hasonlóan 1969. szeptember 4-én a Csemadok KB Elnöksége is megvizsgálta előző évi dokumentumait, amelyek közül a szovjet megszállást elítélő augusztusi nyilatkozatainak és határozatainak egy részét politikailag helytelennek nyilvánította és hatálytalanította. Az Elnökség szerint „kellő tájékozottság híján, valamint a párt és az állami szervek téves információi alapján ezek a dokumentumok olyan kitételeket is tartalmaztak, melyek a tények mai ismeretében helytelenek”.⁷³

Az elnökségi ülésről kiadott közlemény közzétételét követően nem sokáig váratott magára a Csemadok 1968-as vezetése és a szövetség tevékenysége elleni első nyílt támadás sem: a Csemadok éléről 1968 júniusában távozott Lőrincz Gyula által vezetett *Új Szó* egy név nélkül leközlött gúnyolódó hangú glosszában reagált a közleményre.⁷⁴ A lapnak a Csemadok elleni támadása készítette arra a szervezetet a csehszlovákiai magyarság összetartó erejének tekintő Fábry Zoltánt, hogy 1969. október 5-én a Csemadok KB-hoz intézett levelében figyelmeztessen a kisebbségi magyar közösség belső meghasonlásának veszélyére és összefogásának szükségességére.⁷⁵ Amint azt az elkövetkező hónapok eseményei bebizonyították, Fábry aggodalma nem volt alaptalan. A pártvezetésnek a Csemadok egykori ortodox kommunista vezetőit felhasználva sikerült csapást mérnie nemcsak a Csemadok reformkommunista vezetésére, hanem az egész szövetségre, s ezáltal magára a kisebbségi magyar közösségre is.

Az SZLKP KB Elnöksége a Csemadok, a Matica slovenská és az ukrán kulturális szövetség kérdésével ezt követően 1969. november 4-én – a Matica augusztusi közgyűléséről készült jelentés meghallgatása kapcsán – foglalkozott. Az Elnökség emellett, hogy határozatban utasította a Maticát és a nemzetiségi kulturális szövetségeket a nemzeti kérdéssről folytatott vitájuk lezárására, kimondta az 1968-as tevékenységüket értékelő jelentések elkészítésének és vezetésük személyi összetétele felülvizsgálásának szükségességét is.⁷⁶ A Csemadok KB a pártvezetés felszólításának eleget téve már 1969. november 9-én elvégezte az általa 1968-ban elfogadott dokumentumok értékelését. A KB Elnökségéhez hasonlóan, s az előző nap újjáalakult pártcsoportja kezdeményezésére a KB is visszavonta a szovjet megszállást elítélő határozatát, elítélte a Matica slovenskával a nemzetiségi kérdéssről folytatott polémiát, s bizottságot hozott létre a szövetség elmúlt másfél éves munkájának értékelésére.⁷⁷

Noha a Csemadok 1968–1969-es munkáját értékelő jelentésnek a pártvezetés utasítása szerint 1970. január 1-jéig el kellett volna készülnie, az értékelés végleges változata csupán közel fél év elteltével, 1970. április legvégén, azt követően született meg, hogy Dobos László Csemadok-elnököt leváltották miniszteri, Szabó Rezső volt vezető titkárt pedig parlamenti alelnöki tisztségéből. A szövetség munkájának pozitív és negatív jelenségeit számba vevő, a Csemadok tevékenységét azonban alapjában véve

73 FKI, Csemadok irattára, E-XI-285, A Csemadok KB határozatainak értékelése 1968 januárjától; *Új Szó*, 1969. szeptember 5. A CSEMADOK KB Elnökségének ülése, 2. p.

74 *Új Szó*, 1969. szeptember 6. Bújóciska, alibi vagy önbírálat? Mit vont vissza a CSEMADOK KB elnöksége? 2. p.

75 FKI, Csemadok irattára, KB-VII-1. A Csemadok KB 1969. november 9-i ülése. Fábry Zoltán levele a Csemadok Központi Bizottságának.

76 SNA, ÚV KSS, k. 1239, a. j. 51. Zápis z 51. schôdzke Predsedníctva ÚV KSS, 4. novembra 1969.

77 FKI, Csemadok irattára, KB-VII-1. A CSEMADOK KB 1968–69-ben elfogadott dokumentumainak felülvizsgálása és értékelése; FKI, Szabó Rezső iratai, 6. d., Határozat a CSEMADOK KB 1969. november 9-i üléséről.

pozitívan értékelő jelentés, annak nyomán pedig a KB felülvizsgálta és átértékelte többek között a Csemadok KB 1968. márciusi állásfoglalásának a járások etnikai szempontokat is figyelembe vevő átszervezésére vonatkozó javaslatát, valamint a rendkívüli országos közgyűlésen elfogadott programnak azokat a kitételeit, amelyek a szövetség fő feladataként a magyar kisebbség társadalmi és kulturális érdekeinek képviselőjét határozták meg. A Csemadok KB-nak az értékelő jelentést megtárgyaló és jóváhagyó 1970. május 11-i ülésén egyben sor került a szövetség vezetésén belüli első személycserékre is: a KB kizárta a testületből Duray Miklóst, vezető titkárrá Szőke József helyett Varga Bélát, titkárrá pedig Varga Sándor helyett ismét Varga Jánost választotta. A KB-ba a testületből 1968–1969-ben kimaradt egykori tagjai közül kooptálták többek között Krocsány Dezsőt és Sziegl Ferencet, Elnökségébe pedig Varga János mellett Fábry Istvánt is.⁷⁸

A Csemadok „megrendszabályozása” azonban mindezzel még korántsem ért véget. A pártvezetés a meglehetősen terjedelmes, de nem éppen az elvárásai szerinti, a Csemadok munkájában leginkább bírált jelenségek okait jórészt külső tényezők hatásával magyarázó s a „felelősök” megnevezésére sem vállalkozó értékelést nem fogadta el, s új értékelés kidolgozására adott utasítást. Ráadásul a Csemadok KB 1970. májusi ülésével párhuzamosan az *Új Szó* hasábjain felülről irányított s mintegy fél éven át tartó sajtóhadjárat indult a Csemadok reformkommunista vezetősége és a szövetség 1968–1969-es munkája, mindenekelőtt „kisajátított” érdekképviselői tevékenysége ellen. A Csemadok munkájáról készült elemzést egyoldalúnak, általánosítónak és magyarázkodónak, a szervezet vezetésében történt személycseréket pedig elégtelennek minősítő írások a „felelősök” konkrét megnevezését és a Csemadok éléről való eltávolítását követelték. Támadásuk célpontjai elsősorban Dobos László elnök, Szőke József volt vezető titkár, az 1968. márciusi ún. kassai levél megszövegezői: Béres József, Mede István és Gyüre Lajos, valamint az ifjúsági klubmozgalom vezető képviselői: Duray Miklós és Varga Sándor voltak, az ő személyükben találták meg a Csemadokon belüli „ellenzéki magatartás”, „jobboldali opportunistá”, „nacionalista” és „kispolgári befolyás” fő képviselőit. A Gógh László, Balázs Béla, Bábi Tibor, Varga János és Krocsány Dezső tollából származó írások a szövetség 1968-as vezetésének leginkább azt rótták fel, hogy a nemzetiségi érdekvédelem jelszavával, a fiatal magyar értelmiséget felhasználva eltávolította a Csemadok éléről a proletár internacionalizmushoz ragaszkodó funkcionáriusait, 1968 augusztusában a „szövetségesek internacionalista segítségét” elítélő felhívásokat tett közzé, s 1969 márciusában elfogadott programjában – noha formálisan elismerte a kommunista párt vezető szerepét – a Csemadokot gyakorlatilag a csehszlovákiai magyarság egyedüli érdekvédelmi szervezetének kiáltotta ki.⁷⁹

A sajtó kampány egyik céltáblája a Csemadok Kassai Járási Bizottsága volt, amely 1968 márciusában *Őszinte szóval* című állásfoglalásában sürgette a szövetség megúj-

78 FKI, Csemadok irattára, KB-VII-3. A CSEMADOK KB 1968–69-es munkájának értékelése; FKI, Varga Sándor iratai, 5. d., Határozat a CSEMADOK KB 1970. május 11-i üléséről.

79 *Új Szó*, 1970. május 9. Gógh László: Én így láttam... A CSEMADOK-ban történt, 5. p.; 1970. július 9. Balázs Béla: Mindenki és senki? A CSEMADOK kettős „értékelése”, 4–5. p.; 1970. augusztus 18. Varga János: Öntsünk tiszta vizet a pohárba. Szélsőségek a CSEMADOK-ban, 5. p.; 1970. szeptember 12. Krocsány Dezső: „Öntsünk tiszta vizet a pohárba”, 5. p.; 1970. szeptember 16–19. Bábi Tibor: Irodalmárok közéleti kontárkodása, 4. p.; 1970. október 2. Varga János: A CSEMADOK ütvészése, 4–5. p.; 1970. november 4. (pr): Válasz cikkünkre: Újabb „állásfoglalás”, 5. p.

hodását. A Csemadok KB már 1970 májusában felszólította a szervezet járási bizottságait, hogy a KB példája nyomán vizsgálják felül 1968. évi állásfoglalásaikat. A járási szervek többsége ezt meg is tette, a kassai járási bizottság azonban a sajtóbeli támadások és a Csemadok KB Elnökségének 1970. szeptember 11-i újabb figyelmeztetése ellenére sem volt erre hajlandó, s 1970. október 12-i állásfoglalásában továbbra is kiállt 1968. márciusi nyílt levele és az abban foglaltak mellett. A KB Elnöksége ezért 1970. november 4-én úgy határozott, hogy a kassai járási bizottsággal szemben személyi és szervezési intézkedéseket kell foganatosítani.⁸⁰

Ugyancsak a KB Elnökségének november 4-i ülése tárgyalta a Csemadok központi szerveiben végrehajtandó tisztogatásokra vonatkozó javaslatot. A Varga János régi-új Csemadok-titkár által kidolgozott és mintegy két tucat kizárandó személy nevét tartalmazó előterjesztés szerint a szövetség konszolidációjának meggyorsítása érdekében ki kell zárni a KB-ból és annak ellenőrző bizottságából mindazokat, akiket a pártból is kizártak, akik tagsága valamilyen közéleti funkció betöltéséhez kapcsolódott, akik „passzívák” voltak, valamint azokat a pártonkívülieket, akik „helytelen politikai nézeteiket vallottak”. Az Elnökség az előterjesztés megtárgyalása után úgy határozott, hogy a központi szervekben végrehajtandó változásokra vonatkozó javaslatot a soron következő KB-ülés elé terjeszti.⁸¹

Időközben a szlovák pártvezetés utasításának megfelelően elkészült a Csemadok 1968–1969. évi munkáját értékelő újabb jelentés is. Az SZLKP KB Elnöksége által 1971. március 18-án megvitatott jelentés a Csemadok kétéves tevékenységét az előző anyagnál jóval kritikusabban értékelte. Bírálatának tárgya mindenekelőtt a KB 1968. márciusi állásfoglalásának egyes „irreális” javaslatai (a járáások etnikai alapú átszervezése és a magyarelles törvények eltörlése), az állásfoglalás nyilvánosságra hozatala, a kassai járási bizottság nyílt levele, a Csemadok magyar nemzeti párttá alakítására irányuló állítólagos törekvések, a dunaszerdahelyi KB-ülés, a szovjet megszállást elítélő nyilatkozatok és a rendkívüli országos közgyűlés voltak. Az értékelés szerint a Csemadokon belüli „jobboldali opportunisták erők demagógiája és a nacionalizmus” a rendkívüli országos közgyűlésen tetőzött, amely a kommunista párt vezető szerepével összeegyeztethetetlen és politikai célkitűzéseket megfogalmazó programot hagyott jóvá. Mivel a Csemadok jelenlegi vezetésében nincs meg a biztosíték arra, hogy a szövetségben a jövőben ismét érvényesüljön a párt vezető szerepe, a legfontosabb követelményként új vezetőség választásának és új program kidolgozásának szükségességét fogalmazta meg. Az anyag a Csemadokon belüli „ellenzéki törekvések” fő felelőseiként Dobos Lászlót, Szabó Rezsőt és Szőke Józsefet nevezte meg, de rajtuk kívül elmarasztalta még Duray Miklóst, Varga Sándort, Nagy Jenőt, Béres Józsefet, Mede Istvánt, Janics Kálmánt és Takács Andrást is. A szlovák pártvezetés a jelentés meghallgatását és jóváhagyását követően úgy határozott, hogy pártvizsgálatot indít Dobos László és Szabó Rezső ellen.⁸²

80 FKI, Csemadok irattára, E-XII-295, Közlemény a CSEMADOK Központi Bizottsága Elnökségének üléséről.

81 FKI, Csemadok irattára, E-XII-295, Javaslat a Csemadok KB összetételében szükséges változások végrehajtására. Uo. Közlemény a CSEMADOK Központi Bizottsága Elnökségének üléséről.

82 SNA, ÚV KSS, k. 1286. a. j. 101, Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS, 18. 3. 1971. Hodnotenie činnosti CSEMADOK-u za roky 1968–1969.

A pártvezetés elé terjesztett jelentés tartalmát és következtetéseit nagymértékben determinálta az a tény, hogy az csaknem teljes egészében az elnöki tisztéről 1968-ban lemondott Lőrincz Gyula keze nyomát viselte.⁸³ Lőrincz igyekezete, hogy az elnöki székbe saját magát helyeztesse vissza, nagy szerepet játszott már az *Új Szónak* a szövetség 1968-as vezetését támadó ügybuzgalmában is, a szlovák pártvezetés azonban a várakozásokkal ellentétben a Lőrincznél szilárdabb osztályöntudatúnak ítélt Fábry István, a szlovák parlament alelnöke mellett döntött. Az SZLKP KB Elnöksége már 1971. február 23-i ülésén, amelyen „tudomásul vette” Dobos László lemondását elnöki tisztségéről, úgy határozott, hogy a Csemadok új elnökévé Fábry Istvánt kell megválasztani.⁸⁴

A Csemadok pártvezetés által kijelölt új elnökének hivatalos megválasztására és a központi szerveiben tervezett nagyarányú tisztogatás lebonyolítására végül a Csemadok KB 1971. március 29-i ülésén került sor. A KB a szövetség 1968–1969. évi tevékenységéről készült s a pártvezetés által előzőleg már jóváhagyott jelentés meghallgatása után elfogadta Dobos László elnök és az egész Elnökség lemondását, felmentette a KB 25 és az Ellenőrző Bizottság 2 tagját, Fábry Istvánt megválasztotta a Csemadok új elnökévé, s megerősítette tisztségében Varga Béla vezető titkárt és Varga János titkárt. A KB-nak a normalizáció jegyében fogant határozata kimondta többek között, hogy a Csemadok a továbbiakban a kommunista párt politikája szellemében végzi munkáját, s legfőbb feladatának tekinti, hogy tagságát a párt által kítűzött feladatok teljesítésére mozgósítsa. Hozzájárul a jobboldali opportunisták nézeteinek, a nacionalista csökevények és a kispolgári radikalizmus elleni harchoz, s fellép minden olyan megnyilvánulás ellen, amely idegen a párt politikai irányvonalának szellemétől.⁸⁵

A szövetség „megrendsabályozását” a politikai pártokat és társadalmi szervezeteket tömörítő Nemzeti Frontból való kizárása tetőzte be. A Csemadokot – az ukrán kulturális szövetséggel és a Matica slovenskával együtt – az SZLKP KB Elnökségének 1971. február 23-i és a szlovák kormány április 28-i határozatával távolították el a Szlovák Nemzeti Frontból, és helyezték a szlovák Kulturális Minisztérium felügyelete alá,⁸⁶ ami egyet jelentett a társadalmi ranglétrán való lefokozásával, egyúttal mozgásterének leszűkülését is eredményezte. A Csemadoknak a reformfolyamatban legaktívabb szerepet vállalt egykori vezetői, Dobos László és Szabó Rezső ellen indított pártvizsgálat eredménye szintén nem lehetett kétséges. Az SZLKP KB Elnöksége 1971. július 7-én, a tevékenységükről készült jelentések meghallgatása után a kommunista pártból való kizárásukról, valamint prágai és pozsonyi parlamenti képviselői mandátumuktól való megfosztásukról határozott.⁸⁷

Ilyen előzmények után a párt által elvártaknak megfelelően, kritikai hang nélkül, teljes egészében a normalizáció jegyében zajlott le 1972. április 15–16-án a Csemadok XI. országos közgyűlése. A közgyűlés, amelynek beszámolója csaknem teljes egészében az 1968–1969-es évek ostromozásával foglalkozott, gyakorlatilag mindent megtagadott a

83 Vö. Csáky Pál: i. m. 147–154. p.

84 SNA, ÚV KSS, k. 1283. a. j. 98, Zápis z 98. schôdze Predsedníctva ÚV KSS, 23. II. 1971; MOL, KÜM-TÜK, 1971-Csehszlovákia, 38. d. 00679/2-1971, Új elnökjelölt a Csemadok élére.

85 FKI, Csemadok irattára, KB-VII-4. Határozat a Csemadok Központi Bizottsága V. üléséről, 1971. március 29.

86 Gyönyör József: *Államalkotó nemzetiségek*. Bratislava, Madách, 1989, 225–226. p.

87 SNA, ÚV KSS, k. 1297. a. j. 4, Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS dňa 7. júla 1971.

Csemadok 1968–1969-es törekvéseiből és programjából. Érvénytelenítette az 1969. márciusi rendkívüli országos közgyűlés programját és határozatait, s olyan új alapszabályzatot fogadott el, amely a szervezet nevéből törölte az érdekképviseleti szándékát tükröző „társadalmi” jelzőt, a Csemadok hivatalos nevét pedig ismét Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetségére változtatta. A Csemadokon belüli tisztogató-sok levezénylésével megbízott, azonban a magyar értelmiségi körökben csupán csekély támogatottságot élvező Fábry Istvánt – természetesen a szlovák pártközpont előzetes jóváhagyásával – újból Lőrincz Gyula váltotta fel az elnöki tisztségben. Vezető titkárrá ismét Varga Bélát, titkárokká Varga Jánost és György Istvánt választották.⁸⁸ A Csemadok korábban hallgatólagosan megtűrt érdekképviseleti lehetőségei hosszú időre megszűntek, visszaváltozott pusztán kulturális szövetséggé és az állampárti ideológia magyar nyelvű terjesztőjévé, s a normalizáció két évtizede illuzórikussá tette annak a lehetőségét, hogy a szövetség bármiféle önálló nemzetiségpolitikai kezdeményezés forrása lehessen.

* * *

A szándék, hogy a csehszlovákiai nemzeti kisebbségek jogállását az egyenrangúság és öngazgatás elve alapján rendezzék, olyan egyedülálló és rendkívüli kezdeményezés volt, amelyhez hasonlót nem találunk a szovjet érdekszférába tartozott Közép-Kelet-Európában. Az „emberarcú szocializmus” dubčeki kísérlete azonban a történettudomány mai ismeretei szerint eleve bukásra volt ítélve, a reformfolyamat erőszakos elfojtása pedig törvényszerűen kudarcra ítélte a nemzetiségi politika megreformálásának lehetőségét is. A magyar kisebbség által megfogalmazott igények java részének még a szovjet megszállás előtti szlovák elutasítása ugyanakkor felveti a kérdést, vajon a demokratizálási folyamat továbbélése és esetleges győzelme valóban megteremtette volna-e a nemzetiségek számára törekvéseik maradéktalan realizálásának esélyét. A Husák-féle normalizációs rendszer hivatalos ideológiája mindenesetre így is előszeretettel hangoztatta a csehek és szlovákok, valamint a nemzetiségek közötti jogegyenlőség megvalósulását, jóllehet az 1968-ban elfogadott nemzetiségi alkotmánytörvény jobbára csupán a kisebbségi jogok korlátozására irányuló törekvések eltakarását szolgálta.

A köztudatba és a történelemkönyvekbe „prágai tavasz” néven bekerült csehszlovákiai reformfolyamatot és az abba vetett kisebbségi magyar reményeket ugyan a harckocsik 1968 augusztusában eltiporták, ennek ellenére joggal valószínűsíthető, hogy az ország lakosságának forradalmi hangulatában osztozó csehszlovákiai magyarság számára éppen a prágai tavasz jelentette az első igazán pozitív közösségi élményt.

⁸⁸ FKI, Csemadok irattára, OK-X-XII-22-27. A Csemadok XI. országos közgyűlése, 1972. április 15–16.